

СОЛՈՋԻ

КИЧИНЕК БАЛДАРДЫН ЖУРНАЛЫ

ИЙТ ЖЫЛ

Рисунки В. Габеева

Җаңы жылла, кару балдар! Бу жылда «Солоньга» беш яш толор. Онын мынан ары өзүми слерден камаангу. Бистин жаан да, яш та кычыраачыларысты журналды жылбилү эдери янынан санаашуультегерди бичигер деп сурап турус. Је балдардын үлгерлерин, куучындарын, јуруктарын бис энчикпей сакьырыс.

КАКАЙ ЖЫЛ

Какай жылдын темдеги
Качан да болзо ырысту.
Какай жылда јурт туткан —
Качан да болзо балдарлу.

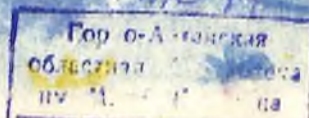
Чур-чуманак өс јадар,
Чук јадар, озор нак.
Ады-чуузы јарлалар,
Ого келер улу мак.

Азулары кыылайыш,
Какай турат кышкыда.
Ак карлар айланьш,
Апарат кандый жылдарга.

Карлу көзнөк өткүре
Карайт арык уулчак.
Он эки јажы кирерде
Оны кыйнайт көп сурак.

Карануй тенкек туу
Какай ошкош көрүнет.
Суркураган көк жылдыс
Онын көзиндий билдирет.

Аржан АДАРОВ

јуругы А. Родиковтын

ҮЧ НӨКӨР

Куранай Кышева

Бу чып ла чын болгон учурал. Мен нени-нени көпшиде кожып ийген болзом, үч нөкөрдүн бир-бирүзи меге тарынар эди. Онын да учун Тайгыл, Ак-Колдо Мямыр өткөн Жаңы жылды канайда уткуганын слерге, балдар, төкпөй-чачпай куууындап берейин.

Удабай ла Жаңы жылдын байрамы. Үч нөкөрдүн ээлери жаан шакпырашта. Тайгылдын ээзи, быыраш чачту, сыр-сак бүдүмдү келин, печкени эбиреде жүгүрүп, нени де шыркырада каарат. Курсактын тату жыды Тайгылдын тумчугын туй алып, бажын айландырат.

Ак-Колдын да каа-жаада ла курсак азар ээзи бүгүн чек ле эдиреген. Бир казанды алат, туура таштайт. Экинчи казаады алат та нени де булгайт. Туранын ичинде отурар да арга жок. Курсактын жыду күйүги, ыш.

Мяумырдын ээлери тегин де күнде току-ток курсак азатан учун, бу Жаңы жылдын алдындагы шакпырашты ол керекке де албай, телевизор көрүп жатты. Удабай ла айылчылар келер. Келген ле кижги Мяумырды «Кандый керсү кiske» — дежип, эркеледер. Айылчылардын анайда мекеленгенип Мяумыр сүүбейтен.

Мяумыр серүүн кейле тынып аларга тышкары чыкты. Чыгып келзе, бот сеге: Тайгыл ла Ак-Кол кунутып калган отургылары. Кiske нөкөрлөрине жууктап, кандый түбек болгон деп сурады.

— Удабай ла Жаңы жылды байрамы, бис дезе ээн оромдо — деп, Тайгыл ыйламзырады.

— Жаңы жылды канайда уткуурын, андый ла жыл болор — деп, Ак-Кол жөмөди.

Кiske нөкөрлөринин күүн-санаазын кодүрерге айтты:

— Мя-у, уулдар! Бис тындулар ба, айса тирү согумдар ба? Бу тайга-таш коштой туру. Чибг экелип, Жаңы жылды уткузаас кайдар?!

— Ырр-ырр! Ур-ра, ур-ра, чыг айттын — деп, Тайгыл сүүнгенике секирди.

— Ав-ав, кыш соок, башты ашкадый кар — деп, Ак-Кол куучынды жаратпады, — тегинле жобоорыс.

Мяумыр ла Тайгыл нөкөринин сөзин керекке де албай, арканы көстөп баскылап ийди. Ак-Кол жагыскан кайда барзын. Анча-мынча болбой ол нөкөрлөрине жедижил келди.

Арканын жаказына жеделе, омор токтой түштилер.

— Тайгыл, сен малталу, айдарда, жол баштайтан турун — деп, Мяумыр айтты.

— Жок-жок, Ак-Кол озо бассын. Ол кандый да болзо менен күчтү — деп, Тайгыл жолдон туура чыкты.

Кенетийин карануй аркада калжу кожон угулды:

Мен, мен Койонок,
Кемге керек жаан токпок?
Мен күчтү ботпонок —
Мен, мен Койонок!...

Бу кожонды уккан нөкөрлөр жербашка качтылар. Кiske коштой турган агашка чыкты. Тайгыл ла Ак-Кол өлзө дө кожо өлөр дешкилеп, кабыра кучактажып, карга баштарын суккулады.

Койонок секирип-секирип, Тайгыл ла Ак-Колдын жаына токтой түшти. Омор экүни тудуп көрди. «Кандый жакшы тере — деп, Койонок сананды. — Оморды айылга апарып, бут арчыыр туулак эдалза кайдар?!»

Койонок желмер теренин куйругынаг ала койордо, онызы ачуга чыдашпай, кынзып ийди. Койонок дезе чочыганына, жаа болды. Туулактар деп көргөни — күчүгептер эмтир не.

— Слер кайдан? — деп, Койонок сүүнип чыкты. — Кайдоөн атрайтып барадаар?

Үч нөкөр амадузын Койонокко төкпөй-чачпай куучындагылап берди.

— Андый болзо, Жаңы жылды бисте уткуурыс — деп, Койонок оморды айылына кычырды.

Койоноктын айылына жедеп келзе, энези байрамдык столды белетеп сал-

тыр. Анда жүзүн ле жүкпүр курсак: кып-кызыл моркоптор, кертип салган капыста, талдын терезинен аскан жарма.

Койноктун энези айылчыларга сүүнип, олоды столго кычырды.

Үч нөкөр мындый аш-курсакка темикпеген де болзо, же жаңы нөкөрүн тарындырбаска ажангылады. Тойгон соңында, чибичекти эбиреде бијелеп, бойбойлорына сүүнчилү учуралдар куучындап, өйдүн өткөнүн сеспей де калдылар.

Таң адып, јер јарый берерде, нөкөрлөр јанарга шыйдынды. Олор күндүзек Койноктун энезине быјан айдып, жаңы нөкөрүн айылдап келзин деп кычырдылар.

Койноок олорды үйдејип, келер Јаңы јылда олорго айылдап келерге сөзін берди.

С. Козловцеванын јуругы

БИСТИНГ АЙЫЛЧЫ

*Иван Васильевич
ШОДОЕВКЕ — 80 жаш.*

*«Солоны» ла онын кычыраачылары
jarлу алтай бичиичини акту күүнинен
уткып, ого ырыс ла сүүнчи күүнзейт!*

БИЧИИЧИЛЕ ИНТЕРВЬЮ

*Иван Васильевич, Слердин угы-
төзөөр кемдерден?*

Менин сөөгим иркит, жайаачым — Мүркүт. Адам Мендеш деп кижини, орус ады Василий, таадам — Шодой, орус ады Антон. Менин адам жиит тужында, айылду болгон өйдөң ала, Шодой одузы эки жан жандаган (алтай ак жан ла орус жан). Таадамнын адазы Адару, онын адазы Тумчугаш. Тумчугаштын үйи казах кижини. Оны күнчыгыш Казахстаннан экелген. Тумчугаштын адазы Салайман деп кижини — ол бистинг уйанын тазылтамыры.

*Слер кичинек тушта шулмус ла
уулчак болгон ошкожоор.*

Энемнинг айтканыла болзо, мен биледе алтынчы уул (ортон бала). Биледе он эки баладан (сегис уул, төрт кыс) мен энг ле joboш, төп уулчак болгом. Jаш тужымда, байла, үч-төрт жашту тужым болбой, жагыскан тышкары отурып алала, жер-алтайды эбиреде аяктап, нени де сананып отуратанымды, энем эске алынган эди.

*Слер ол тушта бичиичи болорым
деп сананып турар не, жок не?*

Мен кичинекте којойым болор санаалу болгом. Бай којойым болуп алала, жокту-joyуларга акча-манатла, нек-сак jөөжөлө болужар күүндү болгом. Ол өйдө бистинг жерде Мокин

деп бай орус којойым, ума жок көп жылкы малду Белек, Тактар деп алтай байлар журтаган. Ол ок өйдө мал-аш жок, жокту улус көп болгон. Бистин айылдаштарыс — Бала, Мекечи деп улустарда ат та, уй да жок болгон. Малчый деп жажы жаандай берген өрөкөндө конып алар айылы да болбогон. Бу жокту улустын жүрүми, байла, менин бичиичи болорыма камаанын база жетирген.

Бичиичи болор санаа менде болбогон. Же бичикке үренер, бичикчи болор күүним бар болгон. Менин адам ла жаан акам бичик-биликти билетен. Байла, ологорго көрө мен база бичикчи болорго амадагам.

Бичиичи болорго слерди кем жөмөгөн? Баштапкы ла бичигенеер не керегинде?

Бичиичи болорго меге жаан камаанды школдородогы үренчик балдар жетирген. 40—50 жылдарда алтай үренчиктерде кычырар бичик жок болгон. Комсомолдо иштеп тура, нургулай ла алтай школдордо болуп, кычырар бичик жок балдарды көрүп, ологорго кичинек те болзо болужар күүн-тап менин көксиме эбелген. Эң баштапкы бичиген үлгерим «Жайгы садта», проза жанынан баштапкызы «Кой-онок» деп жуунты.

Эл-жоннын өткөн жолун, жадын-жүрүмин — историязын бичишрге озо ло баштап нени билер керек?

Албатынын жадын-жүрүмин, тудунган-кабынган не-немелерин, ар-

жөөжөзин, кылык-жанын, жандаган жанын, жанжыгуларынын ээжилерин, айландыра турган ар-бүткен байлыкты ла өскө дө көп-көп немелерди билер керек.

Слердин геройлороор чын улус па? Атту-чуулу бөккө Ирбизекти слер санын тапканаар ба, айса андый кижичын жүрген бе?

Менин геройлорым, ол тоодо Ирбизек те алтай албатыда чын болгон ат-нерелү улустардын бирүзи.

Иван Васильевич, жаныдан нени чүмдеп тураар?

«Өткөн жолымнан» деп бичик бичип жадым.

«Солоньы» журналдын кичинек кычыраачыларына нени айдар күүнер бар?

Учар кушта не сүрлү?
Уйалу мүркүт ол сүрлү.
Улус бисте кем сүрлү?
Учурын айдар уул сүрлү.

«Солоньынын» кичинек кычыраачыларын, уулчактарды ла кысчактарды, алтай албатынын өрөги кеп сөстөринде айдылгандый — санаа-укаалу, албаты-жонына тузалу, ончо жанынан билгирлү улус болып чыдазын деп күүнзейдим.

Куучын-эрмек учун жаан бийан!

Көп суулар акты, көп жылдар өгти. Ирбизек жаан жаш жажады. Аалга-туура жерде аланчык агаш айылда журтап жатты. Жаргак эски тонду жүрет, чарбак боро атту жортот. Азыраган балдарыла, алган эш-нөкөриле Ирбизек нак журтап жатты.

Жарлу жаан бөкөгө жайзандар да тыгынбайтан, алып тудар бөкөдөн ачап байлар да коркыйтан.

Койон жылдын жазы башталды. Кой отогодый болуп, көк чымырайып келди. Жастын кату бир күнинде Ирбизек эрте-леп турды. Чарбак борозын ээртеп, Жер-Боочыны көстөп жортты. Жаскы күн чалып чыкты. Түндеги жааган жаш кар Жабаганнын жалаңдарын билдирлү ак-торколо бүркеп койгондый, жалтырап-мызылдап жатты.

Кобы-жиктер сайын экиден-жангыстан журтаган алтайлар жаскы жаш кардын кийнинде арык-торык малын көрөргө, одор-лор жаар ээчий-деечий жорткылап турдылар.

Жер-Боочы жаар ууланган чичке жолго үч айылдаш — Шаты, Жалбак ла Белек тушташты. Эзен-амырын, солун-сорокойды

ИРБИЗЕК

угужып, жаскы арык аттарын тапчылан-гылап, жорткылап бараатты.

— Бу Жер-Боочыны өрө мындый эрте кем барды не, уулдар? — деп, карган Шаты өрөкөн кардагы жангыс аттын изин айкап, нөкөрлөрүнөн сурады.

— А кем болор дейзер, база ла бистий ач-амыры аскан неме не — деп, сартак сагалы сартаңдап, Жалбак айтты.

Үч нөкөр анаң-мынаң куучындажып бараадала көрзө, аттын изи жоголо берди. Онын ордына жойу кижинин изи барган.

— А бу кижинин ады кайда баады? — деп, Шаты ары-бери айкапты. Нөкөрлөри база айкаптылар. Же көс жедер эрден бейин не де көрүнбеди.

— Бу кандый куулгазын неме боло-он? — деп, Шаты өбөгөн кайкап, адын

камчылап, бурылчыкка жедип көрөргө, адын желе бастырып ийди. Оны ээчий нөкөрлөри жорткылады. Анайып олор төгнүн бурылчыгына жедип келеле, айкап турдылар.

— Ой, өбөөндөр, бу ната-бөкөзи, кижиге, айла айу ба? — деп, жипт уул Белек боочы жаар колыла уулап, нөкөрлөрүнөн сурады.

Шаты ойто жана жорторго, тискинди кайра тартты.

— Калак, уулдар, атты жүктенип алган, жабатып жүргөн жаскы айу болбозын — ол чырайын соодып, нөкөрлөри жаар көрди.

— Калак, өбөөндөр, жети башту желбеген келген болбозын — деп, Белек коркып айтты.

— Адазы көргөн оны, куулгазын бол-
ой бу. Мында жакшы жок. Мынаг ойто
Феликтер! — деп, Жалбак үни тыркырап
эмектенди.

Улус мынайып ырмалап-жормолоп
турганча, байагы ат жүктенген неме Жер-
очынын кырына чыгып барала, атты
тенип алала, ары болуп жорто берди.

Оны көрүп турган карган Шаты жер
ар түкүрүп ийеле, каткырды.

— Көстөрис бистин сокор эптири,
көгүстери көндөй болуптыр. Ол неме айу
да эмес, жети башту желбеген де эмес,
куулгазын да эмес. Бистин атту-чуулу
бөкөбис, Ирбизек турбай. Арый берген
адын жүктенип, боочыга чыгара апарган
болуптыр ине — деп, ол нөкөрлөри жаар
көрүп айтты.

Анча-мынча болбой үч нөкөр Ирби-
зекке жедижип келдилер.

— Адынды жүктенип, кижини не кор-
кыдып турун, Ирбизек? — деп, Шаты
өбөөн сурады.

— А бу сарбаа арыйла, базып болбой
барарда, ого болужып турбай база —
Ирбизек күлүмзиренип, каруузын берди.

Байрам Сурманов

Боро үкү аркада,
Куу тыттын бажында,
Көстөри онын суркурайт,
Канаттары талырайт.

— Ү-үп, ү-үп,
Чоокыр адым жүгүрүк,
Чолтык бычагым курч,
Аркаларды тибирип,
Канаттарым кайып уч.

— Ү-үп, ү-үп,
Карангуй түндө келерим,
Көзнөктөрдү кетерим,
Ыйлак баланын кулагын
Үзе тартып ийерим

— Ү-үп, ү-үп,
Чокыр адым жүгүрүк,
Чолтык бычагым курч.
Аркаларды тибирип,
Канаттарым кайып уч.

Оогош балдар, ыйлашпагар,
Көзнөктөрдү карабагар.
Боро үкү уч келбезин,
Болчок жүрегеер борт этпезин.

Боро
үкү

МААНЫ

А. Исхаковтын журугу

Алтайыстын тырмакту андары мааны деп тындунан бүткен деп чөрчөктө айдылат. Бардын, шүлүзининг ле оноң өскө казыр андардын энези болгон соңында, ол сүрекей жаан аң болгон болор бо?

Мааны деп жерлик кiske бистинг ороондо төрт жерде — Байкал көлдин күнчыгыш келтейинде, Чита областыта Баргузынын аңдык жыштарында,

Тыванын ла Алтайдын түштүк талазында туштайт. Онын жезелеп жаткан жерлери таштарлу, агаш жок корумдар. Ичеген-уйазын к а й а - т а ш т а р д ы н жиктеринде эдет. Маанынын ичегени чынды: ол ого жайгыда болзо изүден, кышкыда корон сооктордон жажынат.

Мааны тыш бүдүмиле айылдын кiskeзине түней, же узун куйругу ла көбү түгининг шылтузын-

да ол жаан деп билдирет. Түги боро. Бел-арказында күрөң чийүлөрлү. Бажында да түги жарык. Кулактары кичинек ле жалбак. Колы буды кыска. Маанынын үни ийттинг тунгак үргөнине түней. Ол канча бал азырап чыдадып турганга жарт эмес. 1970 жылда Сайлүгемнинг эдегинде шинжүүчилер маанынын төрт балазы жаткан ичегенге учураган.

БОРОКУШКАШ

Жер-телекейде эки башка бүдүмдү борокушкаш бар деп кезик улус билбес те болор. Онын бир бүдүми городто, экинчиси журт жерлерде. Журт жердин борокушкажы городтыйына көрө оборыла кичинек, же тыш бүдүми омок ло өңжик. Анайда ок, онын ак жаактарында кичинек кара чийүүчек бар.

Качан да, узаак-узаак жылдар кайра борокушкаштар түштүк таланын куштары болгон. Онын да учун, борокушкаштын «тоны» жука. Ол корон соок тушта ыжык жерлер бедиреп, уй-мал турган таскактарда, улус жаткан туралардын жабынтыларында түнейт.

Борокушкаштар алмарлардан аш «уурдап та» турган болзо, же онын эл-жонго тузазы жаан. Ол озо ло баштап бистин маала-ажыстын курт-коныстарын жоголотот.

Лирме-одус жыл кайра Кытайдын албатызы борокушкаштарга жуу ачып, оларды килемжизи жогынан өлтүргилеген. Мындай жастырыштан улам, Кытай жеринде жүзүн-жүктүр курт-коныстар көптөп, кыраларга, огородторго жаан түбек экелген.

Борокушкаш сүрекей санаалу. Ол жаантайын кижинин жанында да болзо, же оны өскө жерлик куштарга көрө тудуп аларга сүрекей күч.

Көп сабада борокушкашты ач, торолгыш деп айдыжат. Же, слер, балдар, качан бирде көргөнөөр бө, борокушкаш жаныскан ажанып жатканын? Ол бир ле кичинек курсак тапса, «чик-чирик» деп, нөкөрлөрүн кычырат. Кезик куштар курсак жизе согушпаанча, чокушпаанча болбос. Борокушкаштарда мындай кылык-жан өйинен өткүрө эмес.

Телекейде жүс миллиард куш бар. Борокушкаштар десе бир миллиард. Айдарда, кажы ла жүзинчи куш — ол борокушкаш.

ЧӨЙГӨН

Сергей МАНИТОВ

Тыш жаны көөлөнгөн,
Ичинде толо суу.
Ак печкеге отурган
Жаан тумчукту өрөкөн.

Кенейте ол силкинди,
Бортылдага кайнады:
«Чай кайнадып ийдим» — гийт,
«Ажанар ой келди» — гийт.

Бортылдап турат:

«Бор-бор-бор!»

Тыркырап турат:

«Тыр-тыр-тыр!»

Сыгырып турат:

«Чай-чай-чай,

Келигер, улустар,
Капшай!

Менге изү чай,
Менге койу чай,
Ай-ай-ай!

Тепшини эбире отурыгар,
Чайымды ичип, мактагар!»

Э. Тижимеевтин жүрүгү

Тор 6-Алмалык
областна С. Б. олеза
им. М. К. К. на

ТАБЫШ КАКТАР

Аркада ак бөрүктү өбөгөн отуры.
Былыр барган кара тай
Быжыл ойто једип келди.

Төрт баатыр күрежет,
Бирүзи де јенип болбойт.

Кемде ийт, кемде киске, кемде кандый ойынчык?

БО КРОССВОРД

АЙАК-КАЗАН, АШ-КУРСАК

1. Ток курсак азаачы —
Көөш тудунган...
2. Буудай, арба, арыш —
Олор ончозы аш,
Олордон эдилет...
3. Көрүже, көрүже... болды.
(кеп сөс)
4. Казанчынын оозында
Ыш быркыраган...
5. Эт-јарма кайнаткан,
Элди-јонды тойгыскан
Эки кулакту...
6. Каарып та ји,
Болчокко до кайнат -
Бу курсакты јиирин мактап,
Онын ады...

© «Солонғы»

Журнал 1990 жылдың сығын айында чыгып баштаган.

«СОЛОНҒЫ» 4 №

Редакцияның сурузы: 659700, г. Горно-Алтайск,
Горно-Алтайск ором, 36. Тел.: 52-97.

Баш редакторы К. Тепуков. Баш журукчызы В. Торбоков.

Эптештирү редакторы Е. Манышева

Сдано в набор 01.10.94. Подписано к печати 25.12.94.

Формат 84 x 108 $\frac{1}{8}$. Бумага офсетная.

Гарнитура балтика. Печать офсетная.

П. л. 2. Усл. п. л. 1,68. Тираж 3000. Заказ 5506.

Табышактардың каруулары: 1. Карлу төңгөш,
2. Ып жаңырганы. 3. Кыш, жас, жай, күс.

Кроссвордтың каруулары: 1. Казаны. 2. Ка-
лаш. 3. Көйш. 4. Канза. 5. Казан. 6. Карта